

ODGOVOR NA VPRAŠANJE PROFESORJA PATERNUJA

Paternujeve pripombe ob naši, na tem mestu več ali manj nagli interpretaciji starogorskega spomenika (v mojem besedilu z izjemo zgodovinske sheme, ki je bila v grobem zasnovana in pripravljena za objavo natanko leto dni prej¹) so ponovno pokazale, kako zelo odločilen, da ne rečemo zaviralen in za naše realno zgodovinsko samospoznavanje² nekonstruktiven je nekdanji spor Kidrič-Grafenauer. Govori se sicer, da je po Grafenauerjevi razpravi *Slovensko slovstvo na Koroškem živ člen vseslovenskega slovstva* (Koroški zbornik 1946) Kidrič popustil in v marsičem korigiral svoja nekdanja stališča³, vendar v vrvežu novih znanstvenih zanimanj povojnih let in organizacijskih skrbi ni prišlo do ponovne interpretacije starejših študij.

Pa še nekaj je treba naglasiti: med vojnama razvita specializacija posameznih znanosti, tudi zgodovinskih, je resda prinesla za vsako znanost posebej predmetu ustrežno metodologijo, posledica tega pa je bila žal tudi drobitev posameznih zgodovinskih znanosti, ki so se kakor s palisadami ogradile druga pred drugo in ljubosumno vztrajale pri svojih »avtonomnih« spoznanjih. Kakor je bilo to nemara v korist spoznavanju posameznih zgodovinskih pojavov, tako je bilo to prav gotovo v škodo kompleksnemu zgodovinskemu spoznanju, saj je »klasičnemu zgodovinopisju« bila materialna in duhovna ustvarjalnost prebivalstva pretežno ilustracija ali kvečjemu eno izmed poglavij zgodovine — in narobe, posameznim zgodovinskim znanostim, katerih predmet je ravno ustvarjalnost, je bila in je zgodovina predvsem potrebno ozadje, kulisa (ta pa je — vemo — lahko tudi povsem nejasno naslikana!). Nič čudnega potemtakem, če se do pravega zgodovinskega spoznanja, do kompleksne zgodovine še nismo dokopali. Žal je v tem tudi srž odgovora na vprašanje, kako je mogoče, da je pri Slovencih stvarno zgodovinsko predstvo nadomestil pravzaprav mit, v katerem so poudarjena nekatera dejstva in zanemarjena druga (npr. sociološki vidiki ipd.). Zanimivo je, da je tudi v znanosti mogoča za tem mitom skrivajoča se »skepsa«, ki je marsikdaj zaradi ustaljenega in na videz varnega izhodišča privlačnejša od resnega dvoma v pravilnost in utemeljenost neke zgodovinske podobe, posebej še, če ta povrh vsega peha v nesmiselni začarani krog manjvrednostnih kompleksov. — Mirno lahko napišemo, da najbrž ni naro-da v naši bližnji in daljnji okolici, ki bi s

svojo zgodovino v najširšem smislu tako nerazumno in tudi — nemarno — ravnal, kakor ravno Slovenci.

Spor za ustrezno vrednotenje besednih spomenikov ni bil samo med Kidričem in Grafenauerjem, ampak tudi med Kidričem in Steletom; šlo je za vrednotenje cerkvenih besedil kot slovstvenih spomenikov, pa tudi za vprašanje, ali so cerkve zaradi njih namembnosti lahko predmet umetnostnozgodovinske analize. Razlog za ekstremnost teh pogledov seveda ni izviral samo iz stroke, ampak je bil v veliki meri vplivan tudi v svetovnonazorskih izhodiščih raziskovalcev. S sodobnega stališča si je seveda težko predstavljati, da bi ta lahko pripeljala do tako različnih strokovnih spoznanj.

Paternujeve pripombe k našim analizam in raziskavam in njegovo skepsa kaže torej razumeti predvsem v luči izhodišč naše šole in njenih dosedanjih omejitev, posebej glede najstarejših obdobij naše kulturne preteklosti, saj posamezni spomeniki in razpršeni drobci niso bili celostno zajeti v naše spoznanje.

Opisani razlogi za Paternujevo stališče, ki izvirajo iz domače znanstvene tradicije, pa ne bi bili polno povzeti, če ne bi opozorila na njegovo omembo teorije, ki se v veliki meri ukvarja s starožitnostmi, čeprav seveda ne s slovenskimi. Tu namreč tudi tuja znanost čaka, da bomo zbrali gradivo in ga prevrednotili — ali pa se opira na stereotipna posploševanja.

Toda tudi za to teoretsko ozadje velja, da ga je treba obvezno postaviti ob našo, slovensko, zgodovinsko situacijo. Če na primer opisana teorija posplošuje položaj, značilen zlasti za slovanske kulture s cerkvenoslovanskim kulturnim jezikom in tradicijo, moramo pri nas upoštevati po eni strani socialno in funkcionalno diferenciacijo v okviru same slovenščine, pri tem pa v na-

¹ Breda Pogorelec, Delež Koroške pri oblikovanju slovenskega knjižnega jezika. (Postavljeno za JIS 1973. — Povzeto tudi v članku B. Pogorelec, Delež Koroške pri procesu ustaljevanja slovenskega knjižnega jezika v 19. stol. Zbornik IX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Predavanja. Str. 71.)

² Nace Šumi, Zgodovinski izsledki slovenske umetnostne zgodovine. Predavanje na X. seminarju slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana 1974. Str. 8.

³ Ivan Grafenauer. Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva. Ljubljana 273. Str. 271, 276.

šem prostoru še funkcionalno določeno in s tem omejeno rabo latinščine in nemščine (v pisavi in v govoru), ki pa sta bili razumljivi samo nekaterim. — Toda to samo za primer. Predolgo bi bilo namreč na tem mestu pojasnjevati naše stališče glede socialne razširjenosti slovenščine in s tem njene pritegovalne moči (pri čemer je seveda položaj v posameznih zgodovinskih obdobjih bistveno različen). — S svojimi aluzijami na sodobno teorijo se Paternu v pripombah povzpenna nad izhodišča naše tradicije in opozarja na nujnost poti, po kateri se utegnemo nemara izviti iz tradicionalne spoznavne zagate.

Toda teoretična izhodišča so podlaga tudi naši zasnovi pismenih jezikov, le da se opiramo pri tem na druga, našemu razvoju in zgodovinskemu gradivu po našem primernejša dela⁴.

1. skupina vprašanj posega v vprašanje tradicije ali slučajnih, sporadičnih zapisov. Pomembno je, da se zastavlja tako vprašanje ob starogorskem listu osnovnih molitev, za katere je znano, da je pobudo za njih nastanek iskati v določilih Karla Velikega v 8. in 9. stoletju. Ta list je namreč natanko take vsebine kakor rateški spomenik in vsiljuje misel, da gre za standardno cerkveno pismeno pomagalo. Vse kaže, da se nam starejši zapisi ali niso ohranili — ali pa jih niso našli. Besedila molitev so se očitno ohranjela in sporočala ne samo v pismeni, ampak še v večji meri v ustni tradiciji, vendar očitno drugače kakor folklorno izročilo, ki je odprto improvizaciji. Molitev je imela obvezno predlogo, zlasti če je imela liturgični značaj (kakor očenaš in vera). Seveda je prevajanje iz latinščine, iz jezika z ne le bogatim pismenim izročilom, ampak tudi že s teoretsko slovniško razlago in stilistiko, v nove, še »barbarske«, v pismenem kodu še neoblikovane jezike (kakor sta bili nemščina in slovenščina) povzročalo težave, ki spremljajo vsako prvo ubeseditve in ki so dobro vidne na primer ob primerjavi ohranjenih prvih nemških zapisov očenaša⁵. (Težave so v pisavi, v oblikoslovlju in skladnji, ne nazadnje v slogovni ustreznosti.) — Posebno vprašanje pa je tudi v slogovni ustreznosti prevodov, ki so nastajali stoletja kasneje kot original. Za slovensko izročilo je naprimer očitna arhaična prva stopnja kultnega jezika⁶, ob katero je nujno morala kmalu zadeti različnost vsakdanje govorne besede. Vendar je ta lahko dobila pismeno uveljavitev šele, ko je bilo to v skladu z zgodovinskimi razmerami in

ideologijo časa, ki se je od nadzemeljskega vračala k človeku in stvarem. V slovenščini se je moralo to dogajati podobno kot v nemščini⁷ in prav starogorski spomenik s svojo posebno terminologijo opozarja, da je imel pisec pri zapisu na voljo verjetno poleg obrednega lista s tremi molitvami in ustne podobe na voljo še latinski in nemški obrazec (*razrešna*, ev. *cholung* /namesto chorung/ v spomeniku iz XIII. stoletja iz Št. Pavla na Koroškem; prim. Ivan Grafenauer, Poglavlje iz najstarejšega slovenskega pisemstva, str. 75). — Težavnost prvega prevajanja v jezik, ki je šele počasi bogatil svoje duhovno izrazje z novimi, krščanskimi pomeni, je torej preprečevala, da bi prevajal vsakdo zase in da bi se besedila ohranjala zgolj ustno. To, torej učeno izhodišče predpostavljamo tako pri nastanku kakor tudi pri kontroli molitve v cerkvi. — Drugo pa je ustna tradicija zunaj cerkvene (domača molitev) kontrole. Nedvomno je, da je ustna tradicija pripeljala do postopnih korektur (ki so v glavnem jezikovnega značaja, prim. jezik brižinskih spomenikov in rateškega rokopisa), z njo tudi razlagamo zamenjavo starega kultnega jezika br. spomenikov z novo obliko srednjeveškega naddialektnega pismenega jezika, ki pa vsebuje regionalne posebnosti. Vendar se je to očitno lahko zgodilo v novih zgodovinskih okoliščinah prihajajoče prebuje, ki jim arhaični kulturni jezik — čeprav nam je njegova sled ohranjena še v prvi knjižni jezik — ni mogel več ustrezati.

Naj na tem mestu ponovno priklidem k argumentaciji analogijo: na popotovanju po Slovenski Benečiji smo našli zapis napoi narečnega očenaša, podoben za Tersko dolino je objavljen v Rutarju, in vendar v cerkvi molijo knjižni očenaš, medtem ko je narečju bližja oblika rezervirana za domačo rabo. Ta dvojnost med oficialno in zasebno rabo utegne utemeljevati jezikovne značilnosti starogorskega spomenika in uradnih besedil malone do 18. stoletja (pismeni B₁).

K pripombi 2 in 4; najpoprej k vprašanju o zgodovinski formiranosti pismenih jezikov ali »naključnosti« sporadičnih zapi-

⁴ Hans Eggers, *Deutsche Sprachgeschichte*. Rohwolt, 1963.

⁵ Prim. tudi Breda Pogorelec, *Razvoj funkcionalnih zvrsti slovenskega knjižnega jezika*. Predavanja na X. seminarju slovenskega jezika, literature in kulture. Str. 2.

⁶ Glej op. 4.

⁷ Prim. Ivan Grafenauer, Poglavlje iz najstarejšega slovenskega pisemstva. ČJKZ VIII, 1931.

sov. Skromna primerjava znanih zapisov nas opozarja, da je obstajala določena, čeprav ohlapna logika v zapisovanju, ki se je ravnala po latinski oziroma nemški pisavi, njena značilnost je bila deloma v ponostavljanju nemškega črkopisa, predvsem pa v sorazmerni doslednosti zapisa. Na to spominja tudi dokajšnja stalnost sistema, ki se je ohranil predvsem v omenjenem tipu upravne slovenščine, medtem ko ga je v oficialnih cerkvenih besedilih zamenjal novi knjižni jezik.

Spoznanje o naddialektnem jeziku cerkvenih in drugih besedil se opira na teorijo besedil in na predstavo o jeziku kot urejenem prepletu delnih podsystemov socialnih in funkcionalnih vrst jezika. Razloček je zlasti pri funkcionalnih zvrsteh (jezikih) po Havranku⁸ oprt na razlikovanje v besedišču, študij besedil, opozarja pa tudi na sistemske posebnosti zlasti s skladišne ravnine.

To pojmovanje, ki je danes tudi po svetu v ospredju jezikoslovnih razglabljanj (sociolingvistika, stilistika) preprečuje, da bi si katerokoli pojavno obliko jezika zamišljali izolirano, odmišljeno iz sveta njegove uporabnosti. Če torej govorimo o zvrstnosti pismenega jezika v naših predknjižnih obdobjih, opozarjamo samo na razvojno pot posameznih funkcionalnih vrst jezika. Za slovenščino smo ugotovili, da je poznala vse tri vrste, značilne za nacionalne jezike v srednjem veku: jezik cerkvenega repertorija, upravni jezik in umetnostni jezik⁹. Besedila vseh treh vrst so bila seveda tudi govornja (kakor je govornja danes lahko tudi pesem ali vsako pisano sporočilo!), zlasti umetnostna pa so našla verjetno paralelo tudi v folklori. Le znanstveni traktat je zvrst, ki se oblikuje šele v knjižnem jeziku.

Ob teh odgovorih je ostalo nenaglašeno predvsem vprašanje, koliko so na ustvarjalnost v slovenščini vplivala tuja besedila, tuja kultura. Znano je, da je le malo srednjeveških besedil, ki bi nastala brez tujih pobud. In vendar velja II. brižinski spomenik za enega najlepših sodasnih evropskih spomenikov te vrste¹⁰, samoniklo izročilo je med besedilom brižinskih spomenikov in stiške spovedi (ali je bila tradicija pri tem ustna ali pismena, ni bistveno): kljub majhnemu številu torej povezuva med besedili, sicer pa prevzemanje, značilno od nekdanj prav za vse stvaritve. Zmanjševanje pomena teh besedil zaradi svojevrstne ambicije po vesoljni original-

nosti spada med tista tipično slovenska nezadovoljstva z nepravilno usodo, ki nas ni storila za osište sveta.

In na rob še k omembi Čopove misli o težavnem izrazu v slovenščini. Čop je živel in razmišljal v času, ko je bilo nekako zaključeno daljše obdobje, v katerem so pisali predvsem namembno slovstvo razsvetljenskega značaja za nižje socialne plasti. Na ravni visokega je ostajalo cerkveno slovstvo in nekatere oblike posvetne besedne umetnosti (Pisanice, Linhart, Vodnik... Prešeren). Poskusi, da bi izdelali filozofsko terminologijo in usposobili slovenščino, so sicer obstajali, vendar se slovenski izobraženci v tem živem razdobju rasti nemške filozofije niso lotili tega dela; verjetno tudi ker za to spričo privajenosti tujim avtomatizmom niso čutili potrebe. Zato Čopove trditve ne kaže videti zunaj razmer njegovega časa. Knjižni jezik je tudi na tej ravni (prim. teološko terminologijo) obstajal, bil je celo normiran (Kopitar), ni bil pa »obujen« v besedilo, zato tudi ne preverjen.

K točki 3. Zaradi pomembnosti tega vprašanja vsaj za mojo zasnovo zgodovine slovenskega knjižnega jezika odgovarjam na to vprašanje na koncu. Začetni poskusi ponovne interpretacije slovenskih srednjeveških besedil v sklopu vsega gradiva za zgodovino slovenskega knjižnega jezika so že pred leti pripeljali do spoznanja, da za prikaz razvoja ni pomemben samo razvoj jezika v nekaterih sistemskih ravninah (glasoslovje, oblikoslovje, skladnja, besedišče), ampak da je treba opozoriti zlasti na slogovne razločke med besedili. Čeprav število spomenikov ni veliko, so vendarle srečno razvrščeni, tako da imamo za vsako slogovno obdobje dovolj izrazit zgled.¹¹ V zgodovinskem prikazovanju razvoja pismenega in knjižnega jezika pa sem prav na ta dejstva oprla idejo o kontinuiranosti slovenskega pismenega jezika, ki se je preoblikovala ustrezno šegi dobe, v kateri so besedila nastajala. Razumljivo je, da je na spreminjanje slogovne podobe vplivala tuja »moda«, to se pravi splošno duhovno in umetnostno vzdušje, toda to so splošno znana dejstva

⁸ Bohuslav Havránek, *Studie o spisovném jazyce*. Praha 1963.

⁹ Breda Pogorelec, *Razvoj slovenskega knjižnega jezika*, Pregled, izdan za X. seminar slov. jezika, lit. in kult. 1974, glej tudi v op. 5 navedeno delo.

¹⁰ Isačenko, *Jazyk a původ friziských pamiatok*. Bratislava 1943.

¹¹ Jože Pogačnik, *Zgodovina slovenskega slovstva I*. Maribor 1968.

in zaradi njih nobena znanost svojih spomenikov ne potiska v nepomembnost. Tak koncept razvoja se zdi, da ustreza zlasti v položaju, ko je spomenikov malo in je pričevanje razvoja predvsem njih razvojna in stilna različnost, ki pa ni slučajna in spontana, ampak urejena in pogojena s splošno duhovno stopnjo časa. Konceptija o slogovnem razvoju je bila prvič izdelana za univ. predavanja 1967/68, hkrati pa večkrat objavljena¹². Med obrazcema rateškega in starogorskega očenaša je razlika, ki ustreza razliki med poetiko gotskega in renesančnega besedila. Tu ne gre za kako »slovensko« renesanso ali kaj, čeprav bi lahko tudi tako rekli, tudi ne gre za kako večjo stilistično izdelanost gotskega besedila (Paternu), ampak predvsem za drugačno poetiko, drugačnega duha, ki terja z naravnim dikcijo prosto pot k človekovemu razumu in si šele s tem utira pot tudi k čustvu, za razloček od slovesne skrivnostnosti z inverzijami in drugimi figurami got-

skih besedil. Ne gre torej za kako posledico zanemarjanja v ustni tradiciji, ampak za spremembo, pogojeno z novimi pogledi in novo poetiko. Inverzije in zapletenost stavka v rateškem rokopisu ne pomenijo odvisnosti od latinščine, ampak predvsem, da je bila v gotiki (in še prej, prim. Erich Prunč, Nekateri problemi koroškega slovenskega slovstva do 1848. leta. Zbornik Koroški kulturni dnevi. Maribor 1973) taka dikcija v slovenščini mogoča, sprememba v renesansi pa je pogojena z znanimi težnjami po neokrašenem, zastopnem izrazu, ki so se iz jezikovne teorije humanistov in zlasti Lutra uveljavile tudi v poetiki slov. protestantskih, to je renesančnih besedil.

Teh nekaj odgovorov niti približno ne zajema vsega, kar bi bilo treba in kar bi lahko ob omenjenih pripombah še rekli. Zdi se pa, da bo oblika razpravljanja primernejša od oblike odgovorov na vprašanja.

Breda Pogorelec
Filozofska fakulteta v Ljubljani

POJASNILO PROFESORJU MERKUJU

Prof. Merkù je v JiS 1973/74, št. 8 na str. 311—313 objavil »Nekaj pripomb po objavi Starogorskega rokopisa v JiS«, ki se tičejo tudi nekaterih stvari v mojem prispevku »Starogorski rokopis iz konca 15. stoletja«, JiS 1973/74, št. 6/7, str. 192—198, in želi nanje odgovor.

Kot sem že v omenjenem prispevku povedal, sem za svojo študijo imel na voljo samo objavo tega spomenika v KGMD, ne pa originalne fotokopije. Zato sem suponiral, da se bo ob pregledu fotokopije kaka podrobnost v mojem prepisu morebiti pokazala drugačna, kot sem jo rešil jaz oziroma paleograf Božo Otorepec, ki mi je rokopis pomagal prebrati. In res je Pavle Merkù na osnovi fotokopije opozoril na nekaj takih, po vsej verjetnosti napačno transliteriranih mest (I2,3; II2; III4); ponekod pa je branje kljub fotokopiji še vedno negotovo (III4, 12, 14, 16). Vendar so vse to nebitvene malenkosti, ki v celoti ne spreminjajo mojega opisa pisave tega spomenika, še manj pa seveda opisa njegovega jezika.

Druga vrsta Merkujevih pripomb pa se tiče moje jezikovne interpretacije Starogorskega rokopisa. Tu pa me noben od njego-

vih ugovorov ne prepričuje. Zavedam se sicer, da je redkokatera dialektična posebnost značilna za en sam dialekt, kljub temu pa sem še vedno prepričan, da je vrsta jezikovnih posebnosti v tem spomeniku dialektično gorenjska. Njihov gorenjski izvor je po mojem izpričan prav s tem, da vse beremo v enem samem spomeniku, čeprav sicer vsako posamezno od njih pozna še kako drugo slovensko narečje.

Ne strinjam se z Merkujem, da je vokalna redukcija v nadiškem narečju enako pogosta kot v gorenjščini, čeprav vem, da tudi nadiščina pozna na primer popolno onemitev nenaglašene izglasnega *i*. V celoti je nadiški dialekt glede vokalne redukcije vendarle silno arhaičen.

Kljub Merkujevemu pomislekom asimilacijo *s — š > š š* še vedno pripisujem kraško-notranjski oziroma zahodni provenienci, ker je prav za to področje še posebej značilna.

¹² B. Pogorelec, Zgodovina slovenskega knjižnega jezika. Predavanja 1967/68. — B. Pogorelec, Slogovna rast slovenskega knjižnega jezika. Serija TV oddaj na RTV Ljubljana. Jesen 1967 (ponovljeno za Jugoslavijo na TV Sarajevo 1974). — Kasneje še šolske ure za višjo stopnjo.